

A kötelező határozók aspektuális szerepe*

1. B e v e z e t é s . – Többféle igecsoport esetében is felvetődhet a kérdés, hogy bizonyos határozók vonzatként vagy szabad bővítményként állnak-e a mondatban. A helyhatározók vagy az állapothatározók például általában szabad bővítmények, ám egyes igék mellett lehetnek vonzatszerepűek (*valahol lakik, valahogy érzi magát*). Mint tudjuk, bizonyos vonzatok kötelezően megjelennek az ige mellett, mások fakultatívak, míg a szabad bővítményekről úgy tartjuk, hogy sohasem kötelezők (KOMLÓSY 1992.). A meglepő esetek (melyekre a továbbiakban „kötelezőhatározó-jelenség”-ként utalok) az alábbiak. Az (1a, 2a, 3a) példák határozóit szabad bővítménynek várnánk, ám mégsem fakultatívak:

- (1) a) *A ház '1930-ban épült.*
b) #*A ház 'épült.*
- (2) a) *A ruha 'a varrodában készült.*
b) #*A ruha 'készült.*
- (3) a) *János 'az esti gyorsal érkezett.*
b) **János 'érkezett.*

A ' a mondat főhangsúlyát jelzi. A mondatok megítélése a megadott hangsúly esetén érvényes. A # az (1b, 2b) alatti mondatokban arra utal, hogy ezek a mondatok a legtöbb beszélő számára jóval nehezebben értelmezhetők, mint az (1a, 2a) alattiak. A különbség azonban csak fokozatbeli, mint erre GOLDBERG és ACKERMAN (2001.) is felhívja a figyelmet. Arról van szó, hogy a #-tel jelölt mondatnak nehezen találunk kontextust, míg a határozót (*1930-ban, a varrodában*) tartalmazók s e m l e g e s k o n t e x t u s b a n is egyből érthetők. (A kettős kereszt a dolgozatban mindenhol ezt jelenti.) A (3)-as példában azt látjuk, hogy a (3b) eset semmilyen kontextusban nem fogadható el, tehát rosszul formált, míg az *az esti gyorsal* határozóval tökéletes a (3a).

Szembevetendő a fenti mondatok határozóinak változatossága. Míg az (1)-es mondatban sokféle határozó (hely-, idő-, részes- stb.) állhat (l. (4)), addig az (5)-ös

* A tanulmány a TS 49873 sz. OTKA projektum keretében készült.

példák szerint a *lakik* ige csak helyhatározókkal egészíthető ki (l. az (5a) példait).¹ Lényeges különbség a vonzatok és a „kötelező határozók” között, hogy az előbbieknem mutatják a (4)-esben látott változatosságot.

(4) *A ház 'Budán / tavaly / kőből / Árminéknak / a barátaink segítségével / meg- épült.*

(5) a) *Pálma 'Budán / a szüleinél / egy négy emeletes házban lakott.*

b) **Pálma 'tavaly / kevés pénzből / a barátaink segítségével lakott.*

Hadd pontosítsam, hogy mit is jelent a dolgozatban a *kötelező határozó* kifejezés: kötelezően előforduló szabad határozókat. Az (5a)-beli határozók vonzatok, így kötelezőségük már ebből is következik, a (4)-es példa határozók vonzatok, így kötelezőségük már ebből is következik, a (4)-es példa határozóira ez nem áll. A szabad határozók kötelezősége szerkezeti helyüktől és az ige típusától is függ. Mint látni fogjuk, a kötelező határozók a létesítő igét és topikalizált, specifikus témaargumentumot tartalmazó mondatok igevivői pozíciójában megjelenő szabad határozókat jelölik. Jelentőségük abban áll, hogy e szerkezetben képesek összetett predikátumot alkotni a létesítőigével, míg ez más mellett nem feltétlenül lehetséges.

Kötelező határozói helyzetben a határozók jelentéstani és mondattani többletfunkcióval ruházódnak fel, ám ebbe a helyzetbe kerülve sem váltja ki minden határozó a kötelezőhatározó-jelenséget:

(6) **János 'feltehetően / valószínűleg / szerencsére érkezett.²*

Jelen dolgozat célja pontosan az, hogy meghatározza, milyen igék mellett, milyen típusú mondatokban, milyen helyzetben fordulnak elő a kötelező határozók, és hogy miben áll jelentésbeli és mondat szerkezeti szerepük. A kötelezőség kérdésére a 7. B) alfejezetben térek vissza.

A második fejezetben bemutatok két egymással szemben álló elméletet a szakirodalomból, az egyik GRIMSHAW és VIKNER (1993.) munkája, mely a kötelező határozók megjelenését az eseményszerkezet mondatbeli leképeződésével magyarázza, a másik GOLDBERG és ACKERMAN (2001.) pragmatikai indíttatású magyarázata. Az általam vázolt magyarázat GRIMSHAW és VIKNER gondolatmenetével lesz rokon, ám nem csupán az eseményszerkezetre, hanem az aspektus nézőponti szintjére is támaszkodom.

¹ Írásom egyik lektora ezzel nem ért egyet, és a következő példákat hozza: *kényelmesen/fényűzően lakik*. Én ezeket a példákat a *lakik* ige egy lehetséges másik vonzatkeretének (*valamilyen körülmények között lakik*) tekintem. Az (5b)-beli példák mutatják, hogy a határozók (4)-eshez hasonló változatossága nem tapasztalható, a mondatokból továbbra is hiányzik a (valamely vonzatkeretnek megfelelő) vonzat. Megjegyzem még, hogy a *valakivel lakik* is jóformált, és tekinthető egy harmadik lehetséges vonzatkeretnek, de a társhatározó ebben az esetben egy absztrakt lokációra (társadalmi elhelyezkedés) utaló összetevőként is felfogható.

² Írásom egyik lektora megjegyzi, hogy a példában szereplő kifejezéseket nem tartja határozónak. Én vele ellentétben a *p a r t i k u l á k a t* és *m ó d o s í t ó s z ó k a t* is határozóknak nevezem, ám ennek a (talán csupán terminológiai) kérdésnek a tisztázása nem témája a jelen dolgozatnak.

A harmadik fejezetben az aspektus kérdéskörét járom körbe, amit fontos megértenünk ahhoz, hogy elbánhassunk a kötelező határozókkal. Bemutatom CARLOTA SMITH (1991.) kétszintű aspektuselméletét, és CSIRMAZ ANIKÓT (2006.) követve alkalmazom a magyarra. Tisztázom a telikusság illetve a folyamatos és befejezett aspektus fogalmának viszonyát.

A szükséges elméleti háttérrel felvértezve a negyedik és ötödik fejezetben alaposan megvizsgálom a jelenség mibenlétét. Az érintett mondatok létesítőigét és határozott téma-szerepű argumentumot tartalmaznak. Ez utóbbi topikban áll. A negyedik fejezetben először a kötelező határozó híján nehezen értelmezhető vagy egyenesen rosszul formált mondatokat fogom vizsgálni. Az utóbbiakat a folyamatjelentés hiányával, az előbbieket a folyamat befejezett aspektusú értelmezésének nehézségeivel magyarázom. A 4. C) alfejezetben a létesítőigékre térek ki, rávilágítok a telikus létesítőesemény és a létesítőfolyamat kettősségére, ugyanis ez áll a jelenség háttérében. Az ötödik fejezetben a kötelező határozók típusait vizsgálva arra a következtetésre jutok, hogy az eseményeket közismerten telikussá tevő rezultatív és terminatív elemeken kívül a létesítőigék mellett hely-, idő-, eredet-, mód- és másféle határozók is képesek telikussá tenni az eseményt.

A hatodik fejezetben adom meg a jelenségekör magyarázatát, és egyúttal új értelmezést adok annak a jól ismert jelenségnek, mely szerint a létesítőeseményeknek a téma-szerepű vonzatra vonatkozó határozatlansági követelménye fókuszos mondatokban megszűnik.

A hetedik fejezet A) pontjában tisztázom azokat az eseteket, melyekben a kötelezőhatározó-jelenség várakozásainkkal ellentétben látszólag nem működik. A B) pontban pedig CAROL TENNYnek a vonzat és a szabad határozó megkülönböztetésre vonatkozó felvetése kapcsán visszatérek arra a kérdésre, hogy joggal nevezzük-e kötelezőnek a kötelező határozókat.

2. Korábbi elméletek. – A kötelező határozók irodalmából két angol nyelvi adatokra vonatkozó munka néhány gondolatát mutatom be röviden a magyarra vonatkoztatva. Az egyik GRIMSHAW és VIKNER (1991.) eseményszerkezetet vizsgáló munkája, mely a jelen dolgozat fontos kiindulópontja, a másik ACKERMAN és GOLDBERG (2001.) előbbivel vitázó pragmatikai magyarázata.

GRIMSHAW és VIKNER a teljesítményeseményeket vizsgálta. (A teljesítmények olyan összetett telikus események, melyek egy folyamatszakasza és egy végpontra vagy végállapotra bonthatók; l. 3. A) alfejezetet.) Egyrészt azt állapították meg, hogy a kötelezőhatározó-jelenséget csak bizonyos típusú teljesítményigék produkálják: a létesítőigék (pl. *fest [képet], köt [egy pulóvert], épít, teremt, létrehoz*) és az állapotváltozást leíró igék (pl. *főz, süít, fest [házat], fagy*), míg más igeajtást, például a rombolás igei nem (pl. *rombol, öl*). A 4. és 5. fejezetben látni fogjuk, hogy a magyar adatokban a létesítőigék és a sima állapotváltoz(t)ást kifejező igék eltérően viselkednek, és a kötelezőhatározó-jelenség csak az előbbiekre vonatkozik. (Bizonyos igék, pl. a *főz* és a *süít*, mindkét csoportba beletartoznak.)

Másrészt hangsúlyozzák a szerzők, hogy a kötelező határozóknak az eseményszerkezet kialakításában van szerepük, így az esemény leírásában részt nem vevő határozók nem megfelelőek:

(7) *A ház 'valószínűleg / szerencsére épült.

GRIMSHAW és VIKNER magyarázata szerint a mondatban a leírt esemény minden aleseményére kell, hogy utaljon egy bővítmény. A teljesítmények esetében két alesemény van: egy folyamat és egy végállapot. A létesítőeseményekben a téma csak a végállapotot képes jelölni, ezért szükség van egy a folyamatszakszakra utaló argumentumra, például ágensre vagy annak hiányában a kötelező határozóra. Az **5.** és a **6.** fejezetben amellet fogok érvelni, hogy a magyar kötelező határozók az – éppen ellenkezőleg – összetett esemény végpontjára utalnak, ennek ellenére GRIMSHAW és VIKNER alapgondolata, mely a kötelező határozók eseményszerkezetben játszott szerepére irányítja a figyelmet, az e dolgozatban foglalt gondolatmenetnek is alapját képezi. Felhívom a figyelmet arra, hogy az egyszerű (tehát nem összetett) teljesítményekben nincs szükség további határozóra:

(8) 'Épült egy ház.

GRIMSHAW és VIKNER harmadrészt azt is tárgyalja, hogy ha a szerkezet kontrasztív értelmű, akkor nem szükséges kötelező határozó (9). Ezt a jelenséget a kötelezőhatározó-jelenség egy aleseteként fogjuk tudni tárgyalni a **6.** fejezet D) pontjában.

(9) *A gyűrűt 'kaptam. – A gyűrűt KAPTAM (nem loptam).

Míg GRIMSHAW és VIKNER az eseményszerkezetből indult ki, addig GOLDBERG és ACKERMAN érvelése az információ fókusz és a GRICE-féle mennyiségi maxima körül forog. Ez utóbbi azt a kívánalmat fogalmazza meg, hogy közléseinkkel elegendő mennyiségű (se túl sok, se túl kevés) új információt közvetítsünk. A kijelentések hivatkozhatnak már ismert (előfeltételezett) dolgokra, ám minden kijelentésben kell lennie új információnak (ez az információs fókusz), hiszen különben, a maxima szerint, nem lenne értelme kimondani az állítást. GOLDBERG és ACKERMAN szerint ezt az elvet sértik meg a kötelező határozók nélkül nehezen értelmezhető mondatok.

(10) #A ház épült. / #A ruha készült. / #A leves főtt.

Az a ház, az a ruha és az a leves határozott főnévi csoportok, tehát a beszélgetés univerzumában már létező és ismert individuumot jelölnek, vagyis előfeltételezik annak létezését. Azért állítja GOLDBERG és ACKERMAN, hogy a (10)-beli mondatok nem tartalmaznak új információt, mert a mondat predikátuma pontosan a határozott főnévi csoport által kifejezett téma-argumentum létrejöttét állítja. Ugyanazon individuum létezését előfeltételezni és állítani tautológia. A kötelező határozók viszont már a korábbiakból ki nem következtethető információt hordoznak, így eleget tesznek a mennyiség maximájának. Ha azonban az alábbi jó mondatokat is figyelembe vesszük, akkor az iménti érvelés sántít.

(11) *A ház 'épül. / A ruha 'készül. / A leves 'fő.*

A (11) alatti mondatoknak az aspektusa áll az információs fókuszban. A mondatok azt jelentik, hogy az építkezés, a ruha készítése, illetve a főzés éppen folyamatban van. Azt látjuk tehát, hogy a szükséges új információ szerepét egy morfológiailag (a magyarban) jelöletlen jelentéstartalom, az aspektus is betöltheti. Ezek után a kérdés az, hogy a (10) alatti mondatokban ez miért nem történik meg. Erre a kérdésre pedig szintaktikai és/vagy szemantikai választ kell találnunk (l. 4. fejezet), GOLDBERG és ACKERMAN pragmatikai érvelése nem kielégítő.

3. Az aspektusról – kétszintű aspektuselmélet. – Ahhoz, hogy a kötelező határozók jelenségét megértsük, tisztában kell lennünk az aspektus fogalmával és a kétszintű aspektusstruktúrával, ugyanis ez adja meg a jelenség magyarozatát. Ebben a fejezetben CARLOTA SMITH munkájára támaszkodom (az előzményeket illető részletes hivatkozások ott találhatóak).

A kétszintű aspektuselmélet lényege, hogy a mondat aspektuális tartalmát két egymásra épülő aspektuális információ együttese adja. A mélyebben fekvő szintet szokás lexikális vagy *s z i t u á c i ó s a s p e k t u s n a k* nevezni, az e fölötti szintet pedig grammatikai vagy *n é z ő p o n t i a s p e k t u s n a k*. A szituációs aspektus a predikátum eseményszerkezetét foglalja magában, melyet az ige, az igét kiegészítő esetleges más predikatív elemek (például igeekötők, névelőtlen névszói elemek) és az ige vonzatai együttesen alakítanak ki. A nézőponti aspektus a beszélő nézőpontját tükrözve foglalja mondatba az adott eseményt.

A) *S z i t u á c i ó s a s p e k t u s*. – A VENDLER-féle négy eseménytípust három tulajdonság segítségével különböztetjük meg egymástól; ezek a *d i n a m i k u s*, a *d u r a t í v* és a *t e l i k u s* jegyek. A dinamikus jegy az *á l l a p o t o k a t* különíti el a másik három típustól (teljesítmény, eredmény, folyamat). A duratív jegy az események időbeli kiterjedését jellemzi, az *e r e d m é n y e k* kivételével mindegyik esemény duratív. Végül a telikus jegy azt jellemzi, hogy az adott esemény rendelkezik-e természetes végponttal. A telikus (azaz célra irányuló) események rendelkeznek vele, ilyenek a *t e l j e s í t m é n y e k* és az eredmények, míg az atelikusak nem rendelkeznek, ezek az *á l l a p o t o k* és a *f o l y a m a t o k*. (Szokás egy ötödik csoportot is megkülönböztetni: a mozzanatos eseményeket, melyek dinamikusak, atelikusak és nem duratívak.) A kötelező határozók kapcsán a telicitási tulajdonság fog előtérbe kerülni, folyamatokkal, eredményekkel és teljesítményekkel fogunk foglalkozni.

A jelenség tárgyalásához az eseményeket megjelenítő kifejezések egy nagyon fontos vonásával is meg kell ismerkednünk: lehetnek *e g y s z e r ű e k* vagy *ö s z s z e t t e k* (É. KISS 2004b). Az összetett kifejezés által megjelenített események több állítást sűrítenek egybe:

- (12) a) *Piri laposra verte Pannát.* = Piri verte Pannát ÉS Panna ettől lapos lett.
 b) *Piri gumicukrot evett.* = Piri evett valamit ÉS az a valami gumicukor volt.

Az egyik állítást az ige képviseli, a másikat a (semleges mondatokban közvetlenül az ige előtti pozíciót elfoglaló) úgynevezett *m á s o d l a g o s p r e d i k á t u m*,

mely az elnevezés ellenére a mondatban rejlő fő információt képviseli. A négy eseménytípus bármelyikét kifejezheti akár egyszerű, akár összetett kifejezés. A továbbiak szempontjából fontos példát képviselnek a létesítőigék és rokonaik (részletebben I. a 4. C) alatt). A létesítőigék leírhatnak egyszerű telikus eseményeket: *Szervác festett egy tájképet*, de a duratív létesítőigéknek van atelikus (folyamat)-jelentése is, mely lehet egyszerű: *Pongrác festette a tájképet (mikor ott voltam)* vagy összetett: *Bonifác tájképeket festett (mikor ott voltam)* = festett ÉS amiket festett, azok tájképek voltak. A telikus eseményt kifejező összetett szerkezet másodlagos predikátuma a végpontra utal. (Ezeket nevezzük telikus másodlagos predikátumoknak, ilyen például a *meg* igekötő): *Szervác megfestette a tájképet*.

B) N é z ő p o n t i a s p e k t u s . – A szituációs aspektus az esemény belső szerkezetét írja le. Ám a természetes nyelv kijelentései nem csupán egy eseményről számolnak be, hanem tükrözik azt a külső nézőpontot is, amelyből a beszélő szemléli az eseményt. Azt az időintervallumot, melyhez a beszélő viszonyítja az eseményt, r e f e r e n c i a i d ő nek nevezzük. Az esemény és a referenciaidő viszonyát fejezi ki a nézőponti aspektus. A magyarban CSIRMAZ ANIKÓt (2006.) követve kétféle nézőponti aspektust különböztetnek meg: a folyamatosat és a befejezettet. (Vigyázat: a folyamat a szituációs aspektus egy fajtája (atelikus, duratív, dinamikus), míg a folyamatos kifejezés nézőponti aspektust jelöl!) A (13) alatti példában mindkét mondat múlt idejű teljesítményt fejez ki (*Panni felmászott a fára*). A (13a) és a (13b) eset között a különbség a következő: a (13a) példa folyamatos aspektusú, vagyis a referenciaidő (*amikor a mama kinézett az ablakon*) az esemény végpontját nem tartalmazza, míg a (13b) mondatban a referenciaidőn belül (*mire a mama kiment a kertbe*) lezárul a teljes esemény.

- (13) a) *Panni (éppen) mászott fel a fára, amikor a mama kinézett az ablakon.*
 b) *Panni (már) felmászott a fára, mire a mama kiment a kertbe.*

A folyamatos aspektus minden eseménytípus esetén annak folyamatszakaszára koncentrál, tehát csak duratív eseményre alkalmazható.

A (13) példa összetett eseményt ír le, a *fel* igekötő a végpontra utaló (vagyis telikus) másodlagos predikátum ebben a mondatban. A telikus másodlagos predikátum ige előtti, illetve ige utáni helyzete jelzi, hogy befejezett vagy folyamatos aspektusú-e a mondat.

A kötelező határozó nélkül problémás mondatok vizsgálatakor (4. fejezet) fontos lesz azzal a ténnyel tisztában lennünk, hogy telikus másodlagos predikátum hiányában a magyarban a folyamatos és a befejezett aspektusú alak egybeesik:

- (14) a) *Mikor hazaértünk, Mari (éppen) telefonált.* (folyamatos)
 b) *Mikor hazaértünk, Mari (rögtön) telefonált.* (befejezett)

SMITH harmadikként a semleges nézőponti aspektust is megkülönbözteti, amely azonban nem létezik minden nyelvben. Vele szemben CSIRMAZ ANIKÓ nem tartja szükségesnek a semleges aspektus fogalmának bevezetését. Számunkra ennek a kérdésnek különös jelentősége van, ugyanis hagyományosan a fókuszálás művele-

téről azt szokás feltételezni a magyarban, hogy semlegesíti az aspektust (SZABOLCSI 1992., WACHA 1978.). A kötelező határozók sok esetben fókuszpozícióban szerepelnek (l. a 6. B) alatt). Én CSIRMAZ ANIKÓ álláspontját követve szerkezeti homonímiának (vagyis a két alak véletlen egybeesésének) tekintem a fókuszos mondatokat (15). Sőt, mint azt a későbbiekben állítom, bizonyos esetekben, például a kötelező határozós mondatokban, a fókuszálás a befejezett olvasat létrehozásának egyetlen lehetséges módja (a nagybetűs kiemelés a fókuszot jelenti):

- (15) a) *PANNI mászott fel a fára, amikor a mama kinézett.*
 b) *Panni volt az, aki (éppen) mászott fel a fára, amikor a mama kinézett. (foly.)*
 c) *Panni volt az, aki (rögtön) felmászott a fára, amikor a mama kinézett. (bef.)*

4. A kötelező határozót nélkülöző mondatok. – Az eseményszerkezet és a nézőponti aspektus taglalására azért volt szükség, mert, mint látni fogjuk, a kötelező határozók az eredeti rosszul formált vagy nem szerencsés mondat aspektuális tulajdonságait változtatják meg. Először azt vizsgáljuk meg, hogy a határozó nélküli mondatokkal mi a baj.

A) A c s u p a s z m o n d a t o k – A (16a–c)-beli #-tel jelölt, azaz nehezen értelmezhető mondatokat akkor tudjuk értelmezni, ha folyamatos nézőponti aspektusú folyamatot jelölnek.

- (16) a) #A ház 'épült.
 b) #A ruha 'készült.
 c) #A leves 'főtt.
 d) *A pápa 'érkezett.
 e) *A gyerek 'született.

A folyamatos aspektusú olvasat előhívására rásegíthetünk egy időhatározói mellékmondatdal:

- (17) *A ház 'épült, amikor ott jártunk.*

CSIRMAZ ANIKÓ OTTO JESPERSENre (1931.) hivatkozva framing effectnek nevezi a (16a–c) példákban tapasztalható jelenséget, vagyis azt, hogy a folyamatos nézőponti aspektusnak szüksége van a referenciaidő megadására. A múlt idejű (17)-es mondatban ezt a célt egy másik esemény megadása szolgálja, ez horgonyozza le a folyamatos eseményt. A (18) alatt megismételt (11)-es jelen idejű mondatok értelmezése a referenciaidőre való utalás nélkül sem ütközik nehézségekbe (nincs #). Ennek oka, hogy jelen időben a nézőponti aspektus referenciaideje automatikusan a „most”.

- (18) *A ház 'épül. / A ruha 'készül. / A leves 'fő.*

A (16a–c) alatti mondatok ezek szerint azért értelmezhetők nehezen, mert nem tartalmaznak a referenciaidőre vonatkozó konkrét utalást. Ha az adott kontextusban egyértelmű, hogy mi jelöli ki az „akkor”-t, elfogadhatóvá válnak a mondatok.

Azt is érdemes észrevenni, hogy a (16)-os mondatok topik nélküli változatainak könnyen előhívható a folyamatos olvasata:

(19) *'Épült a ház. / 'Készült a ruha. / 'Főtt a leves.*

Ezekben a mondatokban a teljes esemény egy egységet alkot, a világ egy átmeneti állapotát írják le. ANGELIKA KRATZER szerint az ilyen eseményeknek van egy testetlen, az esemény helyére és idejére utaló úgynevezett *space-time* *argumentum*, amely a topikban áll. Végül is ez az argumentum adja meg a referenciaidőt.

A (16d–e)-beli, csillaggal jelölt mondatok a referenciaidőre való utalással sem elfogadhatók. Ennek oka az, hogy a folyamatos nézőpont az esemény duratív szakaszát emeli ki; az eredményesemények pedig, mint például az *érkezik* és a *születik*, nem duratívak, ezért folyamatos aspektusúként nem értelmezhetők.

A (16) alatti mondatok igekötő nélküli igéket tartalmaznak; ilyen esetekben a folyamatos és a befejezett alak megegyezik.

A folyamatos olvasat tárgyalása után következnek a befejezett!

A referenciaidőre való utalást nem tartalmazó, múlt idejű mondatok semleges kontextusban általában befejezettek, és további bővítmények hozzáadása nélkül is jól formáltak:

- (20) a) *A szomszéd hegedült.*
 b) *A vízesés zúgott.*
 c) *Az észet versenyző győzött.*

A befejezett aspektusra jellemző, hogy az eseményeket pontszerűnek mutatja be, abban az értelemben, hogy – hacsak arra külön határozó nem utal – elfedi az esemény belső struktúráját, csupán annak megtörténtét és lezárult voltát hangsúlyozza. Ez atelikus események esetén is igaz: a (20a) példában lezárult az a folyamat, hogy a szomszéd hegedült, illetve a (20b) alattiban lezárult az a szakasz, melyben a mi nézőpontunkból (!) érdekes volt, hogy a vízesés zúg. A befejezett olvasat érdekében tehát atelikus események esetén egy tetszőleges végpontot feltételezünk a referenciaidőn belül. A telikus eseményeknek az a jellemzője, hogy természetes végponttal rendelkeznek. Befejezett olvasatot akkor kapunk, ha az esemény a referenciaidőn belül elérte ezt a végpontot (20c).

A (16d–e) példákban, a (20c)-hez hasonlóan, eredményesemények (pillanatnyi események) szerepelnek, mégis befejezett olvasatuk (sem). Ennek oka a következő: az *érkezik* és a *születik* igék ún. létesítőeseményeket fejeznek ki (l. 4. C) alatt), melyek témája viszont nem lehet határozott főnévi kifejezés (*a pápa, a gyerek*).

A (16a–c)-beli példákkal kapcsolatban a kérdés viszont az, hogy múlt idejű folyamateseményeit miért nem értelmezzük a (20a–b) mondatokhoz hasonlóan befejezett aspektusúnak. Fontos különbség, hogy az *épül*, a *készül* és a *fő* igék a *hegedül*-lel és a *zúg*-gal szemben állapotváltozást írnak le. Míg a *zúgás* folyamatának két különböző időpontja között nincs különbség, addig az *épülés* egy korábbi időpontjában a ház „kevésbé van megépülve”, mint később. Az állapotváltozások olyan

speciális folyamatok, melyek természetes végponthoz vezetnek, ugyan ezt nem értjük hozzá az eseményhez. A végállapot elérése viszont óhatatlanul a folyamat lezárulását jelenti; a folyamat és a végállapot együttese már összetett telikus eseményt alkot, például: *épül* → *megépül*, *készül* → *elkészül*, *fő* → *átfő*, *öregszik* → *megöregszik*, *halványul* → *elhalványul*.

A (16a–c)-beli események (*épül*, *készül*, *fő*) állapotváltozás-jellege azonban még nem magyarázza a befejezett olvasat hiányát, ugyanis amennyiben a mondatban az állapotváltozás végpontjára nem történik utalás (azaz nincs másodlagos predikátum, például igekötő), hanem csupán a referencia-időintervallum tetszőleges végpontja szab határt a változásnak, akkor is lehet a mondatnak befejezett olvasata, és azt fejezi ki, hogy az állapotváltozás az adott közbülső állapotáig eljutott, egy korábbi viszonyítási ponthoz képest történt változás:

- (21) a) *A folt 'halványult.*
 b) *#A Törőcsik Mari 'öregedett.*

Az állapotváltozások befejezett értelmezése szintén lehet nehézkes (21b), azonban a viszonyítási pont megadása segíti az értelmezést:

- (22) a) *A folt 'halványult tegnap óta.*
 b) *A Törőcsik Mari 'öregedett, mióta legutóbb láttam.*

A három szóban forgó ige (*épül*, *készül*, *fő*) esetén azonban más a helyzet, a (21)-esben szereplő állapotváltozásokkal ellentétben a viszonyítási pont megadása sem javítja meg a (23a–c) mondatokat:

- (23) a) *#A ház 'épült tavaly óta.*
 b) **A ruha 'készült tegnap óta.*
 c) **A leves 'főtt dél óta.*

Ezek az események az állapotváltozások egy különleges tulajdonságokkal bíró részalmazára, az ún. létesítőfolyamatokra (azaz létesítő állapotváltozásokra) mutatnak példát. (A létesítés körüli fogalmak tisztázását l. a 4. C) alatt.) A létesítő állapotváltoz(tat)ást leíró semleges mondatoknak tehát nincs befejezett olvasata.

Megjegyzem, hogy bár a (16a–c)-beli példák mindegyike mediális igét tartalmaz, tranzitív párjaikra (24) is állnak a fent elmondottak. A *kap* és a *talál* szolgálhatnak példát tranzitív, nem-duratív létesítőigékre. A kérdéses szerkezetben semleges hangsúlyozással állva rosszul formáltak.

- (24) a) *#A házat 'építettem.*
 b) *#A ruhát 'készítettem.*
 c) *#A levest 'főztem.*
 d) **A gyereket 'szültem.*
 e) **A gyűrűt 'kaptam.*
 f) **Az ezrest 'találtam.*

Az ige vagy a témaargumentum fókuszálásával azonban, a (25)-ös példák tanulsága szerint, a (16) és (24) alatti mondatok sok esetben értelmezhetővé válnak. (Erre a 6. fejezet D) és E) pontjában még visszatérek.)

- (25) a) *A tyúkot FŐZTEM (nem SÜTÖTTEM).*
 b) *Az ezrest TALÁLTAM (nem LOPTAM).*
 c) *A HÁZAT építettem (nem A FÉSZERT).*
 d) *A RUHA készült (nem A NADRÁG).*

GOLDBERG és ACKERMAN pragmatikai magyarázatára visszatérve hasonlítsuk össze a (16)-os és (24)-es nem vagy csak nehezen interpretálható példák, illetve a (19)-es és (25)-ös könnyen értelmezhető példák információszerkezetét. Hangsúlyoznunk kell, hogy a (19)-es és a (25)-ös mondatok információszerkezete eltér az előbbiektől. Míg a (19)-esben a teljes esemény, a (25)-ösben pedig a fókuszált mondatrész (az ige vagy a téma) képviseli az új információt, addig a (16a–c) és a (24a–d) alatti mondatokban a folyamatos aspektus áll információs fókuszban. (16d–e)- és (24e–f)-beli példák azért agrammatikusak, mert a folyamatos értelmezés lehetősége eleve ki van zárva, pillanatnyi eseményekről lévén szó. (A fókusz és az információs fókusz fogalma nem keverendő össze. A kimerítő azonosítást kifejező, irtóhangsúlyos és jól definiált szerkezeti hellyel bíró predikatív funkciót nevezem fókusznak, a mondat által hordozott új információt információs fókusznak, l. É. KISS 2004a.) Mivel a (19)-es és a (25)-ös mondatok semleges kontextusban is egyből értelmezhetők, míg a (16a–c) és (24a–d) alattiak nem, GOLDBERG és ACKERMAN gondolatmenetét követve arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy a nézőponti aspektus kifejezése nem elegendő információtartalom a mondatban. Azonban, mint arra már a 2. fejezetben is rámutattunk, a jelen idejű (18)-as mondatok, melyekben szintén a folyamatos aspektus kifejezése az új információ, kifogástalanok. Az angolban viszont, ahol a folyamatos aspektus a grammatikailag jelölt, a (16a)-nak megfelelő mondat könnyen értelmezhető (*The house was being built*), a telikus, befejezett, ám a végpontra nem utaló alak jelent problémát (*#The house was built = #A ház épült*) Mindebből arra következtethetünk, hogy a magyarban a folyamatos aspektust egyszerűen grammatikai jelöletlensége miatt nehéz információs fókuszba helyezni, nem pedig azért, mert nem tekinthető releváns információnak.

B) **Határozók a mondatban.** – A határozók formájában valóban egy formailag is jól észrevehető elem kerül a mondatba, ám ettől még nem válik a határozó automatikusan információs fókusszá. A (26)-beli példákban a határozók a topikban foglalnak helyet, és így semmiképpen sem képviselhetik az új információt. Továbbra is az a helyzet, hogy a mondatoknak befejezett olvasata nem létezik, a folyamatos olvasat a duratív esetekben megvan (26a–b), de továbbra is csak megfelelő kontextusban, vagyis a határozók nem könnyítik meg az értelmezést.

- (26) a) *#A ház Budán ’épült. / #Budán a ház ’épült.*
 b) *#A leves az ünnepi vacsorára ’főtt. / #Az ünnepi vacsorára a leves ’főtt.*
 c) **A gyűrűt a földön ’találtam. / *A földön a gyűrűt ’találtam.*
 d) **A pápa a reggeli vonattal ’érkezett. / *A reggeli vonattal a pápa ’érkezett.*

A (27)-es mondatok határozói a predikátumon belül, az ige mögött foglalnak helyet, tehát hordozhatnak új információt, azonban ez a mondatok megítélésén mit sem változtat.

- (27) a) #A ház 'épült Budán.
 b) #A leves 'főtt az ünnepi vacsorára.
 c) *A gyűrűt 'találtam a földön.
 d) *A pápa 'érkezett a reggeli vonattal.

Ám amikor a határozó igevivői pozícióba (a kommenten belüli, ige előtti predikatív pozíció) kerül, mint a (28) alatt, a mondatok egy csapásra tökéletesek lesznek, még a nem duratív (c–d) példák is. A (28)-as mondatokban szereplő határozókat, vagyis a létesítőigék mellett igevivői pozícióban álló szabad határozókat nevezzük *k ö t e l e z ő h a t á r o z ó k* nak. A (20)-as példák jelezték, hogy a létesítő-jelentéstől független igék esetén nincs szükség egyéb bővítményekre.

- (28) a) A ház 'Budán épült.
 b) A leves 'az ünnepi vacsorára főtt.
 c) A gyűrűt 'a földön találtam.
 d) A pápa 'a reggeli vonattal érkezett.

Ahhoz, hogy világossá váljon a kötelező határozók mibenléte, át kell tekintenünk a létesítőigét tartalmazó események fajtáit.

C) A *l é t e s í t ő i g é k* háromféle eseménnytípus kifejezésében vehetnek részt.

1. A *l é t e s í t ő e s e m é n y e k* valaminek a létrejöttét, létrehozását, a valamilyen módon való elérhetővé válását, elérhetővé tételét fejezik ki; egyszerű, telikus események, tehát vagy teljesítmények (29a–c), vagy eredmények (29d–e). Az esemény természetes végpontja a téma-szerepű argumentum létrejötte (elérhetővé válása). A létesítőesemények legszembetűnőbb tulajdonsága, hogy téma-szerepű argumentumuk csak nem-specifikus főnévi csoport lehet, hiszen a téma a létesítés előtt (a diskurzusban) nem létezett.

- (29) a) *Épült egy ház.*
 b) *Ervin festett egy tájképet.*
 c) *Főztem egy levest.*
 d) *Érkezett egy finn.*
 e) *Kaptam egy levelet.*

A létesítőesemények kifejezésére alkalmas igéket nevezem *l é t e s í t ő i g é k* -nek. Mint láttuk, a kötelezőhatározós, illetve az azt hiányoló mondatokban létesítőigék szerepelnek, ám biztosan nem létesítőeseményeket írnak le, hiszen témájuk határozott.

2. A létesítőigék azonban nem csak létesítőeseményekben szerepelnek. A duratív létesítőigékkel folyamatot is kifejezhetünk, melynek nincs megkötése a téma határozottságára vonatkozólag (30a–c). Ezek a l é t e s í t ő f o l y a m a t o k . A nem-duratív létesítőeseményeknek nincs folyamat-jelentésű párja (30d–e).

- (30) a) *Épült a ház.*
 b) *Ervin festette a tájképet.*
 c) *Főztem a levest.*
 d) **Érkezett a finn.*
 e) **Kaptam a levelet.*

Bizonyos igék, például a *főz*, esetében van egy a létesítőfolyamat-jelentéstől jól elkülöníthető másik folyamatjelentés (*folyadékban forral*), mely nem tartalmazza a létesítés motívumát (pl. *[ki]főzi a lepedőket*), míg a létesítőfolyamat-jelentésű *főz* a *forralás* motívumát teljességgel nélkülözve is megjelenhet, mint azt SZABOLCSI ANNA alábbi (31)–es példája mutatja. A kötelező határozók kapcsán ez utóbbi olvasatnak van jelentősége.

- (31) *Ne zavarj, éppen sütöm a rántott csirkét.*

3. A létesítőigék a végállapotra utaló rezultatív másodlagos predikátummal, például igekötővel kiegészülve összetett telikus eseményt is kifejezhetnek (32). Ekkor a téma specifikus, mivel a rezultatív másodlagos predikátum logikai alanyának specifikusnak kell lennie (É. KISS 2004b).

- (32) a) *Megépült a ház.*
 b) *Ervin megfestette a tájképet.*
 c) *Megfőztem a levest.*
 d) *Megérkezett a finn.*
 e) *Megkaptam a levelet.*

Létesítőfolyamat ugyan nem, de összetett predikátum a nem-duratív létesítőigékből is képezhető (32d–e).

D) *Ö s z e f o l a l v a .* – Múlt időben a folyamatos értelmezés érdekében a mondatnak expliciten kell utalnia a referenciaidőre (hacsak az már az előzmények alapján nem egyértelmű). A referenciaidőre való utalás hiányában a mondat befejezett értelmezése hívódik elő, ha ez lehetséges. A befejezett értelmezés az állapotváltozások, és azok közül is különösen a létesítőfolyamatok esetében ütközik nehézségekbe. Semleges kontextusban a természetes végállapot elérése előtt a befejezett értelmezés előhívása nem lehetséges.

(Folytatjuk.)